

Dr. Elvira SULTREKOVA TL2073 Hakas Türkçesi Okuma-Anlama I
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara,
2019

Чон үгредии

Чонны пічікке үгредер үчүн хакастарның пастағы пічікчиллері орыс учёнайларнаң хада 1924 чылда хакас письменнозын идіп алғаннар. 1926 чылда хакас алфавидінең пазылған пастағы учебниктер сыхханнар.

Иң пастағызын олған-узах школаларда хакас тілінең 1927-1928 үгредіг чылында үгреніп пастаан. 1932 чылдаң сығара прай наа өсметкен төл пасталығ школаа чөр сыххан. Иди 1924 чылдаң 1934 чылға читіре пічікчиллернің саны чон аразында 15 проценттең 95 процентке өс парған, хакастар аразында, тізең, 11 проценттең 89 процентке. Чон аразында чарыдығлығ тоғыс көп апарылған. Ол тоғыстың өөн кині 1920-1930 чылларда хызыл иб полған. Анда пічікке үгренчеңнер, газета алай книга хығырчаңнар, ойын салчаңнар, чыылығ иртірчеңнер паза даа аймах-пасха тоғыс апарчаңнар. Аалдаң аалға чөрчең библиотекалар полғанох. Олар саблығ орыс писательлерінің книгаларынаң хада хакас тілінең пазылған Петр Штыгашевтің, Александр Топановтың, Алексей Спириннің, Василий Кобяковтың тоғыстарын таратчаңнар.

Хакастар аразында ол туста пічікчил кизи саннығ ла полған. Аннаң андар 1924 чылдаң 1928 чылға читіре Хакас чирінең Москвазар, Ленинградсар, Томсксар, Хызылчарзар, Иркутсксар үгренерге 140 кизи ызылған. Оларның аразында 83 хакас полған. Соондағы даа чылларда пасха городтарзар үгренерге көп кизи парған. 1935 чылда странаның институттарында, техникумнарында паза рабфактарында Хакас чирінең 50 кизи үгренген.

Олох туста Хакас чирінде специалисттер тимнечең техникумнар азылып пастааннар: үгретчилер тимнечең училище (1929 чылда); колхоз школазы паза коневеттехникум (1932 чылда); имчилер тимнечең училище (1934 чылда). 1934 чылда прай пу үгредіг заведениелерінде 1050 студент үгренген, оларның 400-зи

хакастар полғаннар.

Ол оңдайнаң, Хакас чирінде, чоннаң сығып, чонға туза итчен интеллигенция өс парған. 1935 чыл пасталчатханда, оларның саны 300-че кизее читкен. Сағамғы туста Хакас чиріндегі чонның үгреедее, культуразы даа илееде хозыл парған, пөзік синниг пол парған. Чон хониинда істенчеткен полған на 1000 кизінің 771 пөзік алай ортымах (толдыра паза толдыра нимес) үгреедиглиг. Хакас чирінде чуртапчатхан хакастарның көбізі аал хониинда істенген, оларның илеедеезі малнаң айғасхан. Олох туста хакас ооллар паза хыстар идип пілбинчеткен тоғыс чох таа полар. Оларны промышленностьта даа, пүдирегде дее, транспортта даа, наукада даа, техникада даа, культурада даа, литературада даа, искусствода даа табарзың. Оларның усха иң артыхтары, пілістіглері хыйға сағыснаң, түзімниг істеніснең, силиг кирекнең прай странаға, пасха даа ханнарға сабланчалар. Андағларның аразында адирға чарир история наукаларының докторын, Москвадағы М.В. Ломоносовтың адынаң адалчатхан хазна университетінің профессорын, хазна сыйығының лауреадын Леонид Романович Кызласовты; Хызылчардағы металлургия комбинатының инженерін, Ленинской комсомол сыйығының лауреадын Михаил Павлович Боргояковты; саблыг поэтті паза драматургты. Россиядағы Писательлер союзының сыйығының лауреадын Михаил Еремеевич Кильчичаковты; композитор Георгий Иванович Челбораковты, Россия культуразының саблыг тоғынчызын Владимир Герасимович Чаптыковты.

Пу сөстерні үгрен салыңар:

пічікчил — okur yazar	апарылған - уарıldı
письменность — yazı	санныг — sadece sayılan miktar
олған-узах — çocuklar	чарыдығлыг тоғыс — eğitim çalışmalarını
процент — yüzde	түзімниг - verimli
техникум — teknik okulu	интеллигенция - aydınlar
рабфак — çalışma fakültesi	төл — nesil
коневеттехникум — at ve veteriner koleji	
чыылыг — toplandı	тарадарға - уаумақ
аал хонии — tarım	пөзік синниг — yüksek seviye
промышленность — sanayi	ус — usta

техника — teknik

лауреат - ödül

транспорт - ulaşım

металлургия комбинатының инженері — Metalurji fabrikası mühendisi

композитор - besteci

Идер тоғыстар

1. Текстті чахсы хығырарға тимнен салыңар.

2. Текстті түрк тіліне тілбестеңер.

3. Сурығларға нандырыңар:

1) Хайдағ чылда хакастарның пастағы пічікчіллері орыс учёнайларнаң хада хакас письменнозын идіп алғаннар?

2) Хаңа хакас алфавидінең пазылған пастағы учебниктер сыхханнар?

3) Хайдағ чылда наа өсметкен төл пасталығ школаа чөріп пастаан?

4) Хызыл ибде нима итчеңнер?

5) 1924 — 1928 чылға читіре хайдағ городтарзар Хакас чирінең кізілер үгретерге ызылғаннар?

6) Хайдағ чылда үгретчілер тимнечең училище азылған?

7) Хайдағ чылда колхоз школазы паза коневеттехникум азылғаннар?

8) Хайдағ чылда имчілер тимнечең училище азылған?

9) 1935 чыл пасталчатханда, интеллигенцияның саны нинче кізее читкен?

10) Хакас чирінде чуртапчатхан хакастарның көбізі нименең айғасхан?

11) Оларның усха иң артыхтары, пілістіглері хыйға сағыснаң, түзімніг істеніснаң, сіліг кирекнең хайда сабланчалар?

12) Андағларның аразында кемнерні адирға чарир?

4. Пос чирлерге киректелчеткен хозымнар кире пас салыңар, хозымнарны чарыдыңар.

1) 1932 чыл ____ сығара прай наа өсметкен төл пасталығ школа ____ чөр сых ____.

2) Ол тоғыс ____ өөн кіні 1920-1930 чыллар ____ хызыл иб пол ____.

- 3) Хакас _____ аразында ол тус _____ пічікчил кизи санныҕ ла пол _____.
- 4) Иди 1924 чыл _____ 1934 чыл _____ читіре пічікчиллер _____ саны чон аразында 15 процент _____ 95 процент _____ өс парған, хакас _____ аразында, тізең, 11 процент _____ 89 процент _____.
- 5) Олар _____ промышленность _____ даа, пүдіріг _____ дее, транспорт _____ даа, наука _____ даа, техника _____ даа, культура _____ даа, литература _____ даа, искусство _____ даа табарзың.
- 6) Олар _____ усха иң артыхтар _____, пілістіглер _____ хыйға сағыс _____, түзімніг істеніс _____, сіліг кирек _____ прай страна _____, пасха даа ханнар _____ сабланча _____.

Тузаланған литература

1. Ekrem Arıkoğlu. Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük. Ankara: Akçağ Yay.
2. Абумова О.Д., Боргоякова Т.Н., Чанков Д.И. Хакас тілі (хығырчаң книга). - Ағбан: Хакас книга издательствозы, 2005. - 116 с.
3. Хакасско-русский словарь = Хакас-орыс сөстік. - Новосибирск: Наука, 2006. - 1114 с.
4. Газета «Хабар»: <http://khakaschiry.ru>